

crediet in het belang van landbouwstaten alsmede douanetarieven. Bruce er een protectionistisch land eten blijven, doch dit sluit economische samenwerking van de goederen met over andere bronnen be-

De Entente.

Wij nog een vertegenwoordiger van de Entente, de minister van van Roemenië, Antonesco, voorzitter van den raad. Bepaald nieuwe gezichts- t, doch het was wel inte- ukkelijk te vernemen, dat t besloten is den Volken- en eveneens het stelsel id zal blijven verdedigen. ag moet worden aange- regionale veiligheidsver- o het onlangs door Zuid- oten tweezijdig verdrag

De Japansche inval in China.

Van de verschillende oorlogsterreinen was er gisteravond weinig nieuws.

In Noord-China wordt een beslissende slag tegemoet gezien, daar het Japansche leger een nieuw offensief voorbereidt langs de spoorlijnen Peiping—Hankou en Tientsin—Poekou.

Totdusver, aldus Reuter uit Peiping, zijn de Japansche overwinningen echter beyochten op licht gewapende Chineesche troepen, waarvan slechts vier divisies onder de centrale regeering staan. De vijandelijkheden zullen in een nieuwe faze treden, wanneer Nanking zijn vliegtuigen, tanks en zware artillerie in den slag zal werpen.

Intusschen zijn de 50.000 man Chineesche troepen, die volgens een bericht in het avondblad van gisteravond aan de grens van Soeijoean gevaar van omsingeling zouden loopen, daar- aan reeds weer ontsnapt. Dit volgens een bericht uit Japansche bron, dat dus waarschijnlijk wel

dat er voor China ni- zijn nationale bestaan hulpbronnen des land- zullen den strijd pas- hun aanvalspolitiek la- pen van onzen bodem- bevelhebber hoopt, dat- het handvest ingegeve- komen en doeltreffen- nemen. Hij houdt zi- heel China wil verov- heerscher in China- wereld opwerpen. En- eindigde:

„Als de groote moge- nog tijd is, om maatr- keeren van Japan's ag- leiden tot vernieling- in China, maar ook- laten opkomen voor- Verre Oosten en Ins- nemen van sancties- heden in staat stelle- behartigen en China-

De rape of Nanjing in de Nederlandse pers

Een studie naar de beeldvorming van Japan in de Nederlandse kranten, 1937-1938

Robin Reijndorp
s4504550
15 januari 2019
Dr. J. Rosendaal

onzen oud-minister van hr. de Graeff, koos de van buitenlandsche nters tot haar voorzitter Moresco.

rs van Engeland en ne en Delbos gaven overweging, dat de en Japan, alsmede van ie zullen worden uitge- in de commissie van 23 gen. De commissie be- afwachting van de ant- gen verdaagde de com- volgende bijeenkomst zal nden Maandag worden

bondsraad.

België vrijwel zeker.

gië heeft thans definiti- atuur voor het lidmaat- ond te aanvaarden. In ewilligheid van België ties van 15 der Volken- ordigd in den Volken- et zelf in den Volken- en België officieel voor den raad candidaat ge-

verwachting de geheele luchtmacht van onge- veer 100 bommenwerpers op Nanking concen- treeren.

Intusschen waren heden de Britsche en alle andere vreemde ambassades bezig onderaard- sche vluchtplaatsen in orde te brengen en zich voor te bereiden voor den regen van zware springstoffen uit de lucht.

De Britsche en Amerikaansche ambassade zijn zwaar gebarricadeerd met zandzakken en de bomvrije gewelven zijn gereed. Dat van den Britschen zaakgelastigde R. C. Hole is „Journey's End" gedoopt.

De Japansche aanvallen op Sjanghai zijn vrijwel het geheele front van 25 mijl lang be- gonnen. De Chineezers hebben de tweede verde- digingslinie bezet, nadat zij de hoop hadden op- gegeven, de oevers van de Jangtse en de Wang Po te verdedigen.

In Noord-China trokken de Japansche colon- nes voorts in zuidelijke en in westelijke richting en bedreigen Paoting Foe, de eerste belangrijke stad ten zuiden van Peking.

De bedreiging van Nanking.

Craigie, de Engelsche ambassadeur te Tokio, heeft gisteren een officieel bezoek aan Hirota gebracht, om zich te vergewissen van de be-

wegens zijn aardrij- zijdig kon blijven van- werking om de ko- landen in de Midde- wijze te beveiligen. I- groote rede voor de- nog eens zijn leedwe- niet alle Middellands- de conferentie van l- doen. Tevens legde- op, dat de genomen- voor wijziging vatbaa- landen zouden kunn- Ciano den Engelsche- gelastigde reeds ontb- sche standpunt na- onderhoud de wens- nemen aan het patr- Nadat nog een later- munique zekere op- omtrent het Italiaan- zien van het accoo- Engelsche en Fransc- vonden tot de bove-

Op zijn terugreis- gisteren te Parijs een- gehad, waarover hij- Reuter verklaarde, d-

Inhoudsopgave

Inleiding	4.
1, De weg naar Nanjing	11.
2, De Gruweldaden	16.
3, De Nasleep	21.
Conclusie	26.
Bibliografie	28.

Inleiding

*On December 13, 1937, Japanese soldiers began an orgy of cruelty seldom if ever matched in world history.*¹

Met deze woorden begon Iris Chang in haar in 1991 verschenen boek *The Rape of Nanking*, een beschrijving van de Japanse gruweldaden, na de verovering van de Chinese stad Nanjing in december 1937 tijdens de Tweede Chinees-Japanse oorlog.² Als kind van Chinees-Amerikaanse ouders groeide Chang op met verhalen over het lijden dat de bevolking van de stad was aangedaan. Chang verbaasde zich over de geringe aandacht voor dit onderwerp in de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog in Azië. Om de gebeurtenissen aan het licht te brengen heeft ze *The Rape of Nanking* geschreven.³ Ondanks de vele prijzen en onderscheidingen die Chang voor dit werk heeft mogen ontvangen, is het gebrek aan geschiedkundige nauwkeurigheid haar op forse kritiek van verscheidene historici komen te staan, waaronder Joshua Fogel en David Askew, die beiden later in dit onderzoek aan bod zullen komen. Desondanks bestaat er weinig twijfel over de oorlogsmisdaden tegen de bevolking in Nanjing en dat dit van invloed is op de beeldvorming over Japan.

Aangezien deze periode van terreur in december 1937 en januari 1938 zolang onbelicht is gebleven, is het de vraag of de internationale wereldpers destijds überhaupt weet had van de gebeurtenissen in Nanjing. Het was niet vanzelfsprekend dat nieuws uit een oorlogsgebied de wereld bereikte. Hiernaast ging het interbellum gepaard met spanningen wereldwijd. Het kan goed dat men zich simpelweg te druk maakte over dreigingen dichterbij huis. Desondanks hadden veel Westerse machten interesses in de Oost-Aziatische regio. De Verenigde Staten hadden handelsbelangen, het Verenigd Koninkrijk had belangen in China, Australië had het eigen Australische continent en Nederland had Nederlands-Indië. Het valt aan te nemen dat in de wereldpers bezorgdheid over deze belangen werd geuit. Van al deze landen kent Nederland de langstdurende politieke relatie met Japan. Hierdoor valt het te verwachten dat in Nederland een bepaald beeld bestond van Japan. Door de agressieve expansie van Japan en uiteindelijk de Japanse gruweldaden in Nanjing, is het waarschijnlijk dat er veranderingen in dit beeld zijn ontstaan.

Japan was immers al eerder begonnen met militaire expansie in de regio. Vanaf de Japanse inval in Mantsjoerije in 1931 heeft het land een steeds agressiever en meer expansie gedreven buitenlandbeleid gevoerd. In 1933 trad het uit de Volkenbond over de incidenten in Mantsjoerije. Met aanvallen op Peking, begon in juli 1937 de Tweede Chinees-Japanse Oorlog. De oorlog escaleerde toen

¹ I. Chang, *The Rape of Nanking. The Forgotten Holocaust of World War II* (New York 1991) 4.

² De gangbare naam voor Nanking is tegenwoordig 'Nanjing'. Voor de overzichtelijkheid zal er in de rest van dit onderzoek naar de stad verwezen worden als 'Nanjing', met uitzondering van verwijzingen naar het boek van Iris Chang en citaten.

³ Chang, *Rape of Nanking*, 3-16.

in september van hetzelfde jaar grote aantallen burgerslachtoffers vielen bij de Japanse bombardementen op Nanjing en Kanton en de gruweldaden in Nanjing, na de verovering van de stad door het Japanse leger.⁴

Of deze gebeurtenissen invloed zullen hebben gehad op de Nederlandse beeldvorming van Japan zal voor een groot deel zijn terug te vinden in de Nederlandse pers. In een tijdperk nog voor de opkomst van televisie en sociale media, was de krant, samen met de radio, één van de belangrijkste manieren om op de hoogte te blijven van het wereldnieuws. Kranten waren niet alleen sturend voor de beeldvorming, maar waren hier ook een reflectie van. De meeste kranten richtten zich op de wensen en verlangens van het eigen publiek en waren hiermee een soort spreekbuis van de bevolking.⁵ Om deze redenen is het aannemelijk dat het beeld van Japan onder de Nederlandse bevolking overeenkomstig is met het beeld dat in de pers naar voren kwam. Dit schept de vraag over hoe er in de Nederlandse kranten geschreven werd over Japan omtrent de oorlog. Waren er specifieke discoursen terug te vinden? Wat werd er geschreven en wat juist niet? Werde de oorlog afgekeurd of had men begrip voor de Japanse expansie? Verschilde dit per krant of was er eenduidigheid? En bovenal, veranderde dit na de gebeurtenissen in Nanjing?

Om deze vragen af te kunnen bakenen tot één heldere onderzoeksvraag, is het belangrijk om na te gaan wat reeds over dit onderwerp in de historiografie is geschreven. Hoewel er over de Nederlandse reactie op de oorlogsmisdaden van Japan in de Tweede Chinees-Japanse Oorlog geen specifiek onderzoek is gedaan, kan ten eerste wel gekeken worden naar hoe dit in internationaal perspectief gebeurd is. Vervolgens zal worden vastgesteld wat wel geschreven is over het Nederlandse beeld van Japan omtrent de gebeurtenissen in Nanjing in de Nederlandse historiografie. Hierna wordt gekeken naar wat geschreven is over het Nederlandse perslandschap in de jaren dertig. Afsluitend zal een methode worden gekozen om de beeldvorming in de Nederlandse pers van Japan omtrent de gebeurtenissen in Nanjing vast te stellen.

Een van de meest toonaangevende auteurs gespecialiseerd in de gebeurtenissen in Nanjing is cultuur- en politiekhistoricus Joshua Fogel. In de bundel *The Nanjing Massacre in History and Historiography* geeft hij een uiteenzetting van zowel Japanse als Chinese visies op het conflict.⁶ Het ligt echter enigszins voor de hand dat de Chinese historiografie vanuit overwegend Chinees oogpunt is geschreven en de Japanse historiografie vanuit Japans oogpunt. Dit geeft niet direct inzicht in Westerse visies op Japan.

Meer hierover komt naar voren in het eerdergenoemde werk *The Rape of Nanking* van Iris Chang. In dit boek heeft ze een hoofdstuk gewijd aan Westerse journalisten die tijdens de

⁴ L.M. Cullen, *A History of Japan, 1582-1941. Internal and External Worlds* (Cambridge 2003) 245-273.

⁵ H. Wijffjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004) 143-157.

⁶ J.A. Fogel, *The Nanjing Massacre in History and Historiography* (Berkely, Los Angeles, London 2000).

gebeurtenissen van november en december van 1937 in Nanjing aanwezig waren. Zij stelt dat veel nieuws over de gruweldaden naar buiten is gekomen via de buitenlandse aanwezigen.⁷ Hoe er in de Verenigde Staten en elders gereageerd werd op dit nieuws komt in het boek van Chang niet aan bod. Zoals in de introductie hierboven is vermeld, is het werk van Chang een van de meest toonaangevende werken over de gebeurtenissen in Nanjing. Het is echter ook een van de meest bekritiseerde werken over de Japanse aanval op de stad. Eerdergenoemde Joshua Fogel verwijt Chang vooral een gebrek aan bronkritiek, misinterpretaties van bronnen en slecht uitgewerkte argumentatie. De informatie die Chang verkregen heeft van de mensen die door haar zijn geïnterviewd heeft ze letterlijk overgenomen, zonder dit aan enige kritische noot te onderwerpen, aldus Fogel.⁸

Een meer bron-kritische benadering op de gebeurtenissen in Nanjing is geleverd door rechtshistoricus David Askew en politiek historicus Takashi Yoshida.⁹ Beiden hebben gepubliceerd in de bundel *The Nanking Atrocity 1937-38: Complicating the Picture*, waarvan het doel is om een meer genuanceerde en bron-kritische benadering te geven dan Chang heeft gedaan.¹⁰ Tegenover het werk van Chang stelt vooral Askew zich overwegend negatief op. Hij stelt dat de informatie in Changs boek meer gebaseerd is op verzinsels dan op primaire bronnen.¹¹ Askew heeft uitgewerkt welke Westerlingen in Nanjing aanwezig waren ten tijde van de invasie.¹² Takashi Yoshida legt de nadruk op de Amerikaanse receptie van het nieuws. Beiden stellen dat de Amerikaanse pers destijds weet had van wat er in Nanjing gebeurde.¹³ Askew heeft aangetoond dat Westerse verslagen van de gruweldaden van het Japanse leger terecht zijn gekomen bij de redacties van onder andere de *New York Times* en de *Washington Post*.¹⁴ Yoshida heeft onderzoek gedaan naar de *New York Post*, de *Washington Post*, de *New York Times* en *Chicago Daily News*. Hij stelt dat de gebeurtenissen in Nanjing vooral in Amerika een grote impact hadden. Hiernaast zegt Yoshida dat veel van dit nieuws ook in het Verenigd Koninkrijk terecht is gekomen. Op de receptie van dit nieuws in het Verenigd Koninkrijk gaat Yoshida niet dieper in.¹⁵

⁷ Chang, *Rape of Nanking*, 144-157.

⁸ J.A. Fogel, 'Book review. The Rape of Nanking: The Forgotten Holocaust of World War II by Iris Chang', *The Journal of Asian Studies* 57:3 (1998) 818-820.

⁹ Asia Pacific University, <http://www.apu.ac.jp/~askew/> (geraadpleegd op 17 november 2018); Western Michigan University, <https://wmich.edu/history/directory/yoshida> (geraadpleegd op 17 november 2018).

¹⁰ B. Takashi Wakabayashi, *The Nanking Atrocity, 1937-1938. Complicating the picture* (3^e druk; New York 2017) achterzijde.

¹¹ D. Askew, 'Westerners in Occupied Nanking: December 1937 to February 1938' in: Bob Tadashi Wakabayashi, *The Nanking Atrocity, 1937-1938. Complicating the picture* (3^e druk; New York 2017) 227-246, hier 239.

¹² D. Askew, 'The International Committee for the Nanking Safety Zone: An Introduction', *Sino-Japanese Studies* (2002) 3-21.

¹³ T. Yoshida, *The making of the 'rape of Nanking'. History and memory in Japan, China, and the United States* (Oxford 2006) 37-38.

¹⁴ Askew, 'Westerners in Nanking', 227-246.

¹⁵ T. Yoshida, 'Wartime accounts of the Nanking atrocity' in: Bob Tadashi Wakabayashi, *The Nanking atrocity, 1937-1938. Complicating the picture* (3^e druk; New York 2017) 248-264

Wie dat wel hebben gedaan zijn diplomatiek historicus Nicholas Clifford en politiek historicus Tom Buchanan.¹⁶ Clifford heeft onderzocht dat het Verenigd Koninkrijk de crisis in Azië als een groter probleem zag dan dat de Verenigde Staten dat deden. Hij gaat niet dieper in op de publieke opinie met betrekking tot de Japanse inval van China.¹⁷ Dit kan komen doordat het artikel van Clifford stamt uit 1963, waarin de dekolonisatie nog in volle gang was en onderzoek naar publieke opinie niet heel belangrijk geacht werd. Aandacht hiervoor kwam op in 2012 in het onderzoek van Tom Buchanan, waarin hij de publieke opinie over de Spaanse burgeroorlog en de Chinees-Japanse oorlog in het Verenigd Koninkrijk met elkaar heeft vergeleken. Buchanan heeft vastgesteld dat er in de jaren dertig veel aandacht was in de Britse pers voor de oorlog in China. Hij heeft onderzoek gedaan naar Britse kranten, waaronder de *Daily Herald* en de *Daily Worker*. Buchanan stelt dat Britse pers zich massaal uitsprak tegen de gruweldaden van Japan in Nanjing.¹⁸

Vanuit Australisch perspectief werd de aandacht voor de publieke opinie ten opzichte van de Chinees-Japanse oorlog iets eerder zichtbaar. In 1977 heeft politiek historicus Derek McDougall onderzoek gedaan naar reacties binnen de Australische *Labour Party* op de Japanse bombardementen in de Chinees-Japanse oorlog in 1937.¹⁹ McDougall heeft dit vastgesteld door eerst de reacties onder het brede publiek te bepalen. Hierin is hij een breed scala aan reacties tegengekomen. Hij stelt dat sommigen Japan zoveel mogelijk tegemoet wilden komen, al was het maar om een grotere oorlog te voorkomen.²⁰ Ook waren er zij die vooral oppositie wilde vormen tegen Japan. Volgens McDougall komt dit onder andere door het nieuws dat binnenkwam over de gebeurtenissen in Nanjing. Uit het werk van McDougall kan geconcludeerd worden dat zowel de bevolking als de politiek in Australië niet dezelfde uniforme afkeer had van Japan als in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk.²¹ Het valt op dat in deze drie landen uiteenlopend werd gereageerd. Op basis hiervan valt het niet bij voorbaat vast te stellen hoe het beeld in Nederland van Japan veranderde aan de hand van de gebeurtenissen in Nanjing. Om vast te stellen wat hier reeds over bekend is zal de Nederlandse historiografie moeten worden geraadpleegd.

Voor historisch onderzoek naar Nederland in en om de Tweede Wereldoorlog, is er vaak geen

¹⁶ Researchgate, https://www.researchgate.net/profile/Nicholas_Clifford3/info (geraadpleegd op 18 november 2018); University of Oxford, <https://www.history.ox.ac.uk/people/professor-tom-buchanan> (geraadpleegd op 19 november 2018).

¹⁷ N. Clifford, 'Britain, America and the Far East: A failure in cooperation' *Journal of British Studies* 3:1 (1963) 137-154.

¹⁸ T. Buchanan, 'Shanghai-Madrid Axis'? Comparing British Responses to the Conflicts in Spain and China, 1936-39, *Contemporary European History* 21:4 (2012) 533-552.

¹⁹ University of Melbourne, <https://www.findanexpert.unimelb.edu.au/display/person16419> (geraadpleegd op 19 november 2018).

²⁰ McDougall benoemt hier niet wij hij onder 'sommigen' schaaft.

²¹ D. McDougall, 'The Australian Labour Movement and the Sino-Japanese War, 1937-1939', *Labour History* 33:1 (1977) 39-52.

beter startpunt dan de veertiendelige serie *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* van politiek historicus Loe de Jong. Dit werk wordt doorgaans gezien als het standaardwerk met betrekking tot de bezettingsperiode in Nederland.²² In deel 11a van deze serie geeft De Jong een beeld van Nederlands-Indië vanaf de negentiende eeuw en beschrijft hij de aanloop naar de Japanse bezetting. Dit doet De Jong onder andere door een uitgebreide achtergrondgeschiedenis te geven van Japan.²³ Als onderdeel hiervan beschrijft De Jong de gebeurtenissen in Nanjing ten tijde van de invasie.²⁴ Hij zegt hierover dat hierbij onschuldigen werden vermoord en grote getallen vrouwen en meisjes werden verkracht. De Jong stelt dat deze gruweldaden in grote delen van de wereld animositeit opriepen tegen Japan.²⁵ Hij gaat niet dieper in op hoe dit nieuws ontvangen werd in Nederland en Nederlands-Indië en of dit invloed heeft gehad op de beeldvorming van Japan.

Beeld en beeldvorming komen meer aan bod in de bundel *Bewogen Betrekkingen, 400 jaar Nederland-Japan* van Leonard Blussé uit 2000. In deze bundel beschrijft politiek historicus Gotou Ken'ichi de periode in Nederlands-Indië voor de Japanse bezetting. Hij wijst in zijn artikel de Japanse overname van Taiwan in 1895 aan als startschot aan van de Japanse interesse in de regio. In deze periode ontstond ook de Japanse belangstelling voor Nederlands-Indië. Dit baarde het Nederlandse koloniale bestuur zorgen. Dit kwam vooral door de invloed die Japan had op onafhankelijkheidsbewegingen in Nederlands-Indië, waardoor de Nederlandse bevolking daar angstiger naar Japan keek. Volgens Ken'ichi schreven veel Indische journalisten juist overwegend positief over Japanse plannen voor een nieuwe Aziatische wereldorde.²⁶ De Nederlandse beeldvorming komt in dit hoofdstuk niet aan bod. Reacties op de Japanse gruweldaden in China worden in dit werk ook niet besproken.

In dezelfde bundel is tevens het artikel *De oorlogskwestie. Geschiedenis en beeld van de Japanse bezetting van Indonesië* van Remco Raben te vinden. Raben is als historicus gespecialiseerd in internationale betrekkingen.²⁷ In dit deel beschrijft Raben de geschiedenis en het beeld van de Japanse bezetting van Indonesië. Hij stelt hier dat de Nederlandse regering al sinds het begin van de eeuw beducht was voor de Japanse machtsuitbreiding. Hij stelt dat het Japanse idee om de macht in Zuidoost-Azië uit te breiden pas in 1938 vorm begon te nemen. Hier voegt hij aan toe dat onder de Nederlandse regering het bewustzijn van de eigen zwakte en angst voor de Japanse militaire

²² NIOD instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies, <https://www.niod.nl/nl/het-koninkrijk-der-nederlanden-de-tweede-wereldoorlog/de-boeken> (geraadpleegd op 8 november 2018).

²³ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 11a, Nederlands-Indië I, eerste helft* (Leiden 1984) 463-480.

²⁴ De Jong, *Koninkrijk der Nederlanden*, 480-498.

²⁵ Ibidem 499-501.

²⁶ G. Ken'ichi, 'De 'kwestie Nederlands-Indië'. Nederlands-Japanse betrekkingen, 1900-1942' in: Leonard Blussé, Willem Remmelink en Ivo Smits eds., *Bewogen Betrekkingen: 400 jaar Nederland-Japan* (Leiden 2000) 195-208.

²⁷ Universiteit van Utrecht, <https://www.uu.nl/medewerkers/RRaben/Profiel> (geraadpleegd op 14 november 2018).

overmacht de beeldvorming beïnvloedde.²⁸ Of dit ook gold voor de Nederlandse pers en of er sprake was van invloed van de Japanse acties in China op deze beeldvorming benoemt Raben niet.

Nu is vastgesteld dat nieuws uit Nanjing de Nederlandse pers bereikt moet hebben, maar dat nog geen onderzoek gedaan is naar hoe dit nieuws de beeldvorming over Japan beïnvloedde, kan de uiteindelijke hoofdvraag van dit onderzoek worden vastgesteld. Deze luidt: *‘Welke rol speelden de gruweldaden in Nanjing in de beeldvorming over Japan in de Nederlandse pers eind 1937 en begin 1938?’* Om een accuraat beeld te schetsen van hoe de beeldvorming eruit zag, moet in acht worden genomen vanuit welke ideeën de artikelen geschreven kunnen zijn. Mediahistoricus Huub Wijfjes en pershistoricus Frank van Vree hebben uitgezocht hoe de journalistiek in Nederland er in het interbellum uit zag.²⁹ Over deze periode zegt Wijfjes dat de Nederlandse kranten vanwege de oorlog en de daarmee gemoeide propagandaslag steeds meer probeerden hun eigen oordeel over het nieuws te geven. De pers kopieerde niet blind de Amerikaanse of Britse kranten, wat het aannemelijker maakt dat de Nederlandse beeldvorming uniek was. Wel werd geprobeerd de berichten zoveel mogelijk toe te spitsen op wat de achterban van de desbetreffende krant graag wilde lezen.³⁰ Van Vree stelt dat de verzuiling lang niet altijd invloed had op beeldvorming in de pers in deze periode. Desalniettemin moet er rekening worden gehouden met een eventuele verzuilde invloed bij de selectie van de te onderzoeken kranten. Van Vree stelt ook dat in Nederland de regionale bladen een grote achterban hadden, waardoor ook een aantal grote regionale bladen in dit onderzoek opgenomen zullen worden.³¹

Om de kranten te kunnen analyseren moet eerst gekozen tussen kwalitatief onderzoek, kwantitatief onderzoek, of een combinatie van beide. Kwalitatief onderzoek heeft de voorkeur, aangezien de focus meer op de inhoud ligt, waarin de beeldvorming sterker naar voren komt dan bij een kwantitatieve aanpak. Ook opent kwalitatief onderzoek de optie om bladen met verschillende uitgavetermijnen met elkaar te vergelijken. Dit zal in kwantitatief onderzoek niet gaan, waardoor het voor deze analyse ongeschikt is. Voor de kwalitatieve analyse zal een combinatie toegepast worden van *close reading* en een discoursanalyse. Close reading is een methode waarin details en patronen in een tekst uitgelicht worden om ze vervolgens aan een kritische benadering te onderwerpen. Dit zal ondersteund worden door een discoursanalyse, waarmee woordkeuze en discours zal worden

²⁸ R. Raben, ‘De oorlogskwestie. Geschiedenis en beeld van de Japanse bezetting van Indonesië’ in: Leonard Blussé, Willem Rummelink en Ivo Smits eds., *Bewogen Betrekkingen: 400 jaar Nederland-Japan* (Leiden 2000) 211-222, hier 213.

²⁹ Rijksuniversiteit Groningen, <https://www.rug.nl/staff/h.b.m.wijfjes/> (geraadpleegd op 8 november 2018); Universiteit van Amsterdam, <http://www.uva.nl/profiel/v/r/f.p.i.m.vanvree/f.p.i.m.vanvree.html> (geraadpleegd op 8 november 2018).

³⁰ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland*, 143-150.

³¹ F. van Vree, *De Nederlandse pers en Duitsland 1930-1939. Een studie over de vorming van de publieke opinie* (Groningen 1989) 42-43.

onderzocht. Per krant zullen beide analyses worden toegepast om zo taalgebruik, onderwerpkeuzes en discoursen te vergelijken.

Om de beeldvorming voor-, tijdens- en na de gebeurtenissen in Nanjing te kunnen onderzoeken is gekozen voor een opdeling in drie periodes, waarvan er in ieder hoofdstuk een behandeld zal worden. Periode één start bij 22 september 1937, wanneer de Japanse bombardementen op Nanjing en Kanton beginnen. Deze periode zal lopen tot en met 1 december 1937, wanneer de Japanse opmars richting Nanjing begon. Periode twee zal lopen vanaf 1 december 1937 tot en met 3 januari 1938, wanneer de meeste Japanse troepen uit Nanjing vertrokken waren. Deze periode beslaat de strijd om Nanjing en het begin van de daaropvolgende beruchte gruweldaden. Periode drie zal lopen vanaf 3 januari 1938 tot en met 25 februari 1938, wanneer de laatste vluchtelingenzones in de stad zijn opgeheven en de strijd officieel voorbij was. In het eerste hoofdstuk zal het op dat moment bestaande beeld van Japan in de pers worden vastgesteld. In hoofdstuk twee zal de beeldvorming na de gruweldaden in Nanjing worden vastgesteld en vergeleken met periode één. De beeldvorming in het derde hoofdstuk zal vergeleken worden met zowel de beeldvorming in periode één als die in periode twee.

Per krant zullen in ieder hoofdstuk een of twee artikelen worden uitgekozen waarin de beeldvorming in een bepaalde krant, in de desbetreffende tijdsperiode, het sterkst naar voren komt. In het geval dat er in een krant verschillende discoursen terug te vinden zijn worden meerdere artikelen behandeld. Het bronmateriaal zal per hoofdstuk thematisch worden ingedeeld op basis van de aanwezige discoursen. De artikelen zullen per stuk behandeld worden om de overzichtelijkheid intact te houden. De te onderzoeken kranten zullen samen een representatief geheel moeten vormen van de Nederlandse pers, om de beeldvorming zo compleet mogelijk in kaart te kunnen brengen. Hiervoor is een combinatie van bladen uit verschillende regio's nodig, zowel als landelijke bladen. Ook zullen de vier zuilen gerepresenteerd moeten worden, evenals neutrale bladen. Voor de protestantse zuil is dit het *Friesch Dagblad*, voor de socialistische zuil *Het Volksdagblad*, voor de Liberale zuil de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en voor de katholieke zuil *De Maasbode*. Voor de neutrale bladen zal *De Telegraaf* onderzocht worden. Voor het regionale karakter zullen vier van de grootste regionale bladen onderzocht worden, namelijk het *Limburgsch Dagblad*, het *Nieuwsblad van het Noorden*, de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* en ook om deze reden het eerdergenoemde *Friesch Dagblad*. Voor de opiniebladen zal *De Groene Amsterdammer* onderzocht worden. Aangezien de desbetreffende periode ook gepaard ging met fascistisch geluid, zal voor de compleetheid ook *Volk en Vaderland*, weekblad der Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland worden onderzocht. De meeste van deze kranten zijn te vinden in digitaal krantenarchief *Delpher* van de Koninklijke Bibliotheek. *De Nieuwe Rotterdamsche Courant* is in te zien in het archief van de Radboud Universiteit Nijmegen. *De Groene Amsterdammer* heeft haar eigen archief.

1, De weg naar Nanjing

In juli van 1937 begon officieel de oorlog tussen China en Japan met de slag om de Marco Polobrug bij Beijing. Op 17 september 1937 begonnen de Japanse bombardementen op Nanjing en Kanton.³² Dit was de eerste episode in de oorlog waarin grote aantallen burgerslachtoffers zouden vallen. Het meeste nieuws over Japan in deze periode is om deze reden in de dagen na de bombardementen verschenen. In dit hoofdstuk zal het beeld in de Nederlandse pers van Japan vlak na de bombardementen worden vastgesteld.

De Maasbode, de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, het *Nieuwsblad van het Noorden* en het *Volksdagblad* zien de Japanse bombardementen niet als een vorm van zelfverdediging, maar als teken van agressie. In de avondeditie van woensdag 22 september 1937 plaatste *De Maasbode* een artikel over de bombardementen op Nanjing en Kanton. De intro leest: 'De Japanners hebben Nanking vanochtend aan een verschrikkelijk bombardement onderworpen.' Door te kiezen voor de term 'verschrikkelijk' en te stellen dat Japan China heeft 'onderworpen' aan een bombardement, impliceert de schrijver een kantkeuze voor China, dat hier een slachtofferrol krijgt toebedeeld. Japan wordt op haar beurt in de rol van agressor in de oorlog geplaatst. De schrijver had de bommen ook als een vorm van zelfverdediging kunnen presenteren, maar heeft gekozen om de bombardementen als een agressieve daad te presenteren. In de rest van het artikel wordt een beschrijving gegeven van de verschillende Japanse bombardementen op Nanjing. Wat hieraan opvalt is niet zozeer wat er wel geschreven is, maar juist wat er niet geschreven is. Door de verwoestingen en de burgerslachtoffers specifiek te beschrijven en vaker te benoemen had de schrijver van dit artikel Japan kunnen presenteren als oorlogsmisdadiger. Hij of zij schijnt gekozen te hebben dit niet te doen, waardoor het discours van Japan als agressor het dominante discours blijft.³³

Niet alleen *De Maasbode* zag Japan als agressor in het conflict. De *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* en het *Nieuwsblad van het Noorden* plaatsten in hun edities van woensdag 22 september 1937 beide een ten dele overeenkomstig artikel met dat van *De Maasbode*, met de kop: 'Regen van bommen op Nanking'. De eerste zin van alinea 1 luidt: 'De Japansche vliegtuigen hebben Nanking vanochtend aan een verschrikkelijk bombardement onderworpen'. De woordkeuze hier komt overeen met die van *De Maasbode*, met woorden als 'verschrikkelijk' en 'onderworpen', waarin dezelfde discourses van Japan als agressor en China als slachtoffer naar voren komen. In de intro van dit artikel wordt een beeld geschetst van de bombardementen. Teksten als: 'De bevolking snelde overhaast naar de schuilplaatsen', 'De straten waren overvol zodat het verkeer volledig in de war was', 'Aan den hemel stond een stralende zon' worden gebruikt om een beeld te creëren van de

³² Cullen, *History of Japan*, 269-273.

³³ *De Maasbode* (woensdag 22-09-1937, avondblad).

gebeurtenissen en daarmee meer medeleven te wekken. Dit wordt in *De Maasbode* niet gedaan. Net als in *De Maasbode* worden in de rest van dit artikel beschrijvingen gegeven van de bombardementen, zonder dat Japan specifiek als oorlogsmisdadiger wordt neergezet, waardoor Japan voornamelijk als agressor in de oorlog wordt neergezet.³⁴ Ook heeft het *Nieuwsblad van het Noorden* op donderdag 30 september een artikel geplaatst over de toenemende spanning tussen Japan en Rusland. In dit artikel wordt gespeculeerd over de uitbraak van een oorlog tussen Rusland en Japan. De schrijver stelt dat 'het Japansche leger en de Japansche marine het als hun voornaamste taak zien de communistische bedreiging te bestrijden'. Hiermee wordt Japan neergezet als een anticomunistische macht. Opvallend hieraan is dat een conflict tussen Japan en Rusland als zodanig waarschijnlijk werd geacht dat er een heel artikel aan gewijd werd, maar dat een eventuele invasie van Nederlands-Indië niet aan bod komt. Ook in *De Maasbode* en de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* is een discours van Japan als dreiging voor Nederlands-Indië niet terug te vinden.³⁵

Ook het *Volksdagblad* ziet Japan als agressor. Op woensdag 6 oktober 1937 heeft de krant een artikel geplaatst met respectievelijk als kop en onderkop: 'Kan China overwinnen?' en 'De communisten wijzen de weg'. De kantkeuze voor China wordt hierdoor snel duidelijk. Japan wordt in de loop van dit artikel beschreven als: 'veroveraars', 'aanvaller', 'indringers' en 'imperialisten'. Japan wordt hier duidelijk neergezet als agressor en de Japanse aanval wordt als onrechtvaardig beschouwd. In de rest van het artikel wordt beschreven hoe China zich van het Japanse juk kan ontdoen. Dit onderstreept de kantkeuze.³⁶

De hierboven genoemde vier kranten hebben Japan beschreven als agressor in het conflict. *De Telegraaf* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* hebben Japan specifiek als oorlogsmisdadiger neergezet. In het avondblad van woensdag 22 september 1937 heeft *De Telegraaf* de onderkop 'Paniek in de straten' geplaatst. In de intro geeft de krant een anekdote over hoe de Chinese bevolking vlucht voor de bommen, waarin gesproken wordt over 'het angstwekkende geloei der sirenes.' De termen 'paniek' en 'angstwekkend' drukken empathie uit en plaatsen China in de slachtofferrol. Verder in dit artikel verwijst *De Telegraaf* naar Japan als 'de vijand' en 'de aanvallers'. Dit is geschreven vanuit Chinees perspectief en niet dat van de journalist. Desondanks is het onwaarschijnlijk dat de journalist over Japan zou schrijven als 'de vijand' als hij aan de Japanse kant zou staan. Ook in dit artikel lijkt het discours van Japan als agressor aanwezig te zijn. Het artikel is vooral een opsomming van de uitwerking van de bombardementen. In de avondditie van donderdag 23 september heeft *De Telegraaf* een artikel geplaatst met de teksten: 'regende het bommen', 'geheele straten in puin', 'geteisterde wijken'

³⁴ *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* (woensdag 22-09-1937); *Nieuwsblad van het Noorden* (woensdag 22-09-1937).

³⁵ *Nieuwsblad van het Noorden* (donderdag 30-09-1937).

³⁶ *Het Volksdagblad* (woensdag 06-10-1937).

en 'Op sommige plaatsen zijn de straten even dik met lijken bezaaid als vliegenvangers in den zomer met vliegen.' Met deze teksten zet *De Telegraaf* Japan wel specifiek neer als oorlogsmisdadiger, waar de vorige vier kranten dat niet doen, door het geweld tegen de bevolking te benoemen en te beschrijven.³⁷

Ook de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* hanteert een discours van Japan als oorlogsmisdadiger. In de avondeditie van donderdag 23 september 1937 heeft de krant een artikel geplaatst met de kop: 'De Japansche furie in China.' De onderkop luidt: 'Het bloedbad, door de Japansche vliegtuigbommen te Kanton aangericht, is ontzettend.' Door te spreken over 'De Japansche furie' hanteert ook de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* het discours van Japan als agressor. Door te stellen dat het 'bloedbad' door de Japansche vliegtuigbommen is aangericht wordt de kantkeuze onderstreept. In dit artikel geeft de krant een uitgebreid beeld van de verwoestingen. In de tweede alinea wordt beschreven hoe 'de armenwijken letterlijk uiteengescheurd zijn' en hoe 'menschelijke ledematen en verminkte lichamen in de grootste wanorde door elkaar liggen'. China wordt duidelijk een slachtofferrol toebedeeld door de auteur. De beschrijvingen van het menselijk leed geeft aan, dat de auteur een discours van Japan als oorlogsmisdadiger hanteert.³⁸

Waar de vorige twee kranten Japan wel veroordelen, maar zich niet expliciet tegen het land uitspreken, doen het *Limburgsch Dagblad*, het *Friesch Dagblad* en *De Groene Amsterdammer* dat wel. Op dinsdag 28 september 1937 heeft het *Limburgsch Dagblad* een artikel geplaatst met de kop: 'De totale oorlog!'. Het onderschrift luidt: 'Eerst in Abessynie, thans in China, wellicht spoedig in Europa.' In dit artikel geeft de schrijver een voorspelling van het verloop van de oorlog in China. Ook speculeert hij over het uitbreken van de oorlog in Europa. De eerste twee zinnen van de intro luiden: 'Het is een jammerlijk schouwspel, dat thans opnieuw aan de verschrikte wereld geboden wordt. In het dichtbevolkt menschelyk mierennest, dat China heet, is de gele oorlogsduivel losgebroken: en hij gaat tekeer op een wijze, die elke beschrijving tart.' De keuze om naar Japan te verwijzen als 'de gele oorlogsduivel' zegt veel over hoe de journalist over Japan dacht. De term 'geel' wordt gebruikt om andersheid uit te drukken. Naar alle waarschijnlijkheid getuigt het tevens van een gevoel van blanke superioriteit. De term 'oorlogsduivel' is een expliciete verwijzing naar Japan als oorlogsmisdadiger. De termen 'losgebroken' en 'tekeer' versterken dit en symboliseren in deze context een soort wilde oorlogswreedheid. Ook spreekt hij over 'dit schandelijk en door niets gemotiveerd optreden van de Japansche luchtmacht'. De afkeer voor Japan is hier nogmaals onderstreept. Wat hiernaast opvalt is dat ook in dit artikel geen aandacht is geschonken aan een eventuele inval van Japan in Nederlands-Indië, terwijl de dreiging in Europa uitgebreid is beschreven.³⁹

³⁷ *De Telegraaf* (woensdag 22-09-1937, avondblad); *De Telegraaf* (donderdag 23-09-1937, avondblad).

³⁸ *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (donderdag 23-09-1937, avondeditie).

³⁹ *Limburgsch Dagblad* (dinsdag 28-09-1937).

Ook het *Friesch Dagblad* spreekt zich expliciet uit tegen Japan. Op donderdag 23 september 1937 heeft ze een artikel geplaatst waarin gesproken wordt over 'Een bloedbad te Kanton' en 'Moorddadige bomaanvallen.' De term 'moorddadig' geeft een waarschijnlijke kantkeuze voor China aan en schildert Japan af als oorlogsmisdadiger. Dit wordt expliciet gezegd in de eerste zin van het artikel, die luidt: 'Japan maakt het hoe langer hoe erger', waarin de schrijver een duidelijke afkeer van Japan weergeeft. In de rest van dit artikel wordt een opsomming gegeven van de Japanse daden in China. De auteur sluit af met de volgende tekst: 'Is het de wanhoop aan eigen uithoudingsvermogen dat Japan drijft tot zulke onmenselijke methoden om het Chineesche volk murw te maken en tot een eerlooze vrede te dwingen? Dan vergist het zich schromelijk in de indruk die dit optreden in heel China en over heel de bewoonde wereld moet maken.' De auteur constateert hier dat dat 'heel de bewoonde wereld' zich afkeert tegen het optreden van Japan. Met termen als 'onmenselijk' en 'eerloos' wordt de afkeer van Japan onderstreept.⁴⁰

Ook in *De Groene Amsterdammer* wordt Japan expliciet veroordeeld. Het opinieblad heeft in de hier onderzochte periode een vertaald artikel uit *The Economist* geplaatst. Woorden als 'Japans barbarisme', 'monsterachtigheid' en 'misdaad' worden hier gebruikt om Japan als oorlogsmisdadiger neer te zetten. Hoewel de *Groene Amsterdammer* het originele artikel niet zelf geschreven heeft, komt de vertaling wel van eigen hand. De woordkeuze is die van de schrijver van dit artikel van de Groene Amsterdammer. Ook geeft de keuze dit artikel uit te kiezen aan dat de schrijver het eens is met het beeld van de originele schrijver.⁴¹

De enige van de hier behandelde kranten die Japan niet als agressor in het conflict ziet, is *Volk en Vaderland*. Het blad heeft in deze periode geen specifieke artikelen geplaatst over de Chinees-Japanse oorlog of over Japan. In de editie van 15 oktober 1937 heeft het blad een artikel geplaatst waarin gewaarschuwd wordt voor het communisme. In dit artikel staat een kort stuk over de oorlog in China. De volgende zin geeft de kantkeuze goed aan: 'Elkeen weet, dat het conflict tusschen China en Japan in niet geringe mate is ontstaan tengevolge van de jarenlange, stelselmatige uitbreiding van den communistischen invloed in China.' Hieronder staat de tussenkop 'De keuze tusschen goed en kwaad.' Hieruit is op te maken dat de schrijver zich tegen China en het communisme keert en de Japanse expansie als een logisch bijproduct ziet van de uitbreiding van het communisme in China. Dit geeft aan dat de schrijver vindt dat niet Japan, maar China en het communisme in het algemeen de oorzaak van de oorlog zijn.⁴²

Wat in deze periode het meest in het oog springt is de overwegend negatieve berichtgeving over het optreden van Japan in China, nog voor de gruweldaden in Nanjing na de val van de stad. De

⁴⁰ *Friesch Dagblad* (donderdag 23-09-1937).

⁴¹ *De Groene Amsterdammer* (zaterdag 02-10-1937).

⁴² *Volk en Vaderland* (vrijdag 15-10-1937).

bombardementen worden niet als rechtvaardig beschouwd of als een vorm van zelfverdediging, maar als een ongeoorloofde agressie. Het voornaamste verschil in de berichtgeving tussen kranten zit hem vooral in het wel of niet expliciet veroordelen van Japan en de gradatie hierin. *De Maasbode*, *De Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, *Het Nieuwsblad van het Noorden* en *Het Volksdagblad* presenteren Japan vooral als agressor in het conflict. *De Telegraaf* en *De Nieuwe Rotterdamsche Courant* plaatsen Japan wel in de rol van oorlogsmisdadiger door vooral over de burgerslachtoffers te schrijven, maar veroordelen Japan niet expliciet. *Het Limburgsch Dagblad*, *Het Friesch Dagblad* en *De Groene Amsterdammer* veroordelen Japan wel expliciet. De vreemde eend in de bijt is *Volk en Vaderland*. De krant spreekt zich vooral uit tegen het uitbreiden van het communisme in China en ziet de Japanse expansie als een logisch bijproduct hiervan. Verder wordt Japan door sommige kranten gezien als dreiging voor Europa of Rusland en China, maar niet voor Nederlands-Indië.

2, De gruweldaden

Op 1 december 1937 begon officieel de strijd om Nanjing. Het Japanse leger had twaalf dagen nodig om het Chinese leger uit de stad te verdrijven. In de dagen die daarop volgden, vonden in de straten de laatste gevechten plaats tussen het Japanse leger en Chinese verzetsstrijders. Deze dagen staan vooral bekend om de gruweldaden van het Japanse leger tegen de Chinese bevolking. Naast de vele gevallen van verminking en verkrachting zijn in deze periode grote aantallen Chinezen vermoord. Het exacte aantal is niet bekend. Naar schatting zijn er ongeveer 150.000 mensen begraven. Hiernaast zijn er veel lijken verbrand of in de Jangtse gegooid. Na de verovering van Nanjing is in de stad een autonome regering onder Japanse controle in werking gesteld. Begin januari 1938 waren de meeste Japanse troepen uit Nanjing verdwenen om elders verder te vechten.⁴³

In *De Groene Amsterdammer*, *De Maasbode*, de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* en *De Telegraaf* wordt Japan duidelijk neergezet als oorlogsmisdadiger. In de uitgave van 25 december 1937 heeft *De Groene Amsterdammer* een artikel geplaatst met de kop: 'Japan en de Chineesche beschaving.' Het artikel wordt ingeleid met de zin: 'Niet het minste van Japans roemrijke wapenfeiten is het vernietigen of bezetten van verscheidene centra der Chineesche cultuur.' Met deze zin probeert de schrijver op sarcastische wijze zijn afkeer van de Japanse oorlogsdaden tegen China aan te geven. Het resultaat van de Japanse oorlogsdaden wordt hier beschreven als slechts een vernietiging van Chinese cultuur. De auteur vervolgt, door een beschrijving te geven van de Japanse vernietiging van Chinese onderwijsinstellingen. Hierin worden ook de overleden en gevluchte studenten, leerlingen en leraren benoemd. Door deze voorbeelden te geven, hanteert de auteur het discours van Japan als oorlogsmisdadiger. In de rest van dit artikel wordt gespeculeerd over de uitwerking van de Japanse invasie van China op de Chinese cultuur. Naar Japan wordt verwezen als 'de veroveraar', 'overheerscher' en 'oorlogsmachine'. Het discours van Japan als agressor wordt hiermee versterkt. De discourses in dit artikel komen overeen met de discourses in *De Groene Amsterdammer* in de vorige periode. Het weekblad is niet van standpunt gewisseld.⁴⁴

Ook *De Maasbode* heeft een uitgebreid verslag gegeven van de gruweldaden. In de avondeditie van 21 december 1937 geeft de krant een opsomming van de gebeurtenissen in de oorlog. Na de Japanse excuses voor de burgerslachtoffers te hebben vermeld, stelt de schrijver, met sarcastische ondertoon, 'Hoe zou bij zooveel onschuld, ook al worden daardoor miljoenen mensen vermoord of tot de diepste ellende gebracht, eenige oorlogsbedreiging kunnen bestaan!' De auteur lijkt de Japanse excuses in twijfel te trekken en hanteert het discours van Japan als oorlogsmisdadiger met woorden als 'vermoord' en 'ellende'. Dit wordt versterkt met passages als 'Tokio beoefent "slechts"

⁴³ De Jong, *Koninkrijk der Nederlanden*, 499-501.

⁴⁴ *De Groene Amsterdammer* (zaterdag 25-12-1937).

een strafexpeditie', waarin aanhalingstekens gebruikt worden om ook hier sarcasme aan te duiden. Om de gruweldaden in Nanjing te beschrijven gebruikt de schrijver woorden als 'gruwelijke verwoestingen' en 'het bloedbewind', dat de Japanners in Nanjing ingevoerd hadden. Hiermee wordt een duidelijke afkeer uitgedrukt van de Japanse daden en door de uitgebreide beschrijving van de gruwelen, wordt Japan verder neergezet als oorlogsmisdadiger. Vooral de term 'bloedbewind' is een specifieke veroordeling van Japan. *De Maasbode* veroordeelt Japan meer duidelijk in deze periode dan in de vorige en hanteert hier wel het discours van Japan als oorlogsmisdadiger.⁴⁵

Dezelfde discoursen zijn terug te vinden in de berichtgeving van de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* over de gebeurtenissen in Nanjing. Op 21 december 1937 heeft de krant een artikel geplaatst met de kop 'Japansche gruweldaden te Nanking.' Onder het kopje 'Daden van terreur' geeft de schrijver een beschrijving van de Japanse daden. Er staan passages in als 'vele gruwelijke incidenten', 'Er werden tal van plundersaars doodgeschoten' en 'Japansche soldaten werden gezien, die gevangenen doodschoten aan elkaar vastgebonden in kleine groepen.' Met deze passages wordt Japan neergezet als agressor en als oorlogsmisdadiger. Het geven van specifieke voorbeelden versterkt deze discoursen. In de rest van dit artikel worden verdere Japanse gruweldaden en plunderingen vermeld. De *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* hanteert ook in deze periode het discours van Japan als oorlogsmisdadiger.⁴⁶

Ook *De Telegraaf* geeft een uitgebreide beschrijving van de gebeurtenissen in Nanjing. Op 20 december 1937 heeft de krant een artikel geplaatst met de kop 'Donkere dagen te Nanking' en de onderkop 'Vele bloedige incidenten.' Hiermee zet het duidelijk de toon voor de rest van het artikel. *De Telegraaf* gebruikt termen als 'oorlogsverschikkingen', 'gruwelen' en 'bloedvergieten' om Japan te presenteren als agressor en oorlogsmisdadiger. Opvallend is dat *De Telegraaf* vervolgens stelt dat de Japanse soldaten zich eervol hebben opgesteld door de vluchtelingenzone met rust te laten. De schrijver lijkt enige nuance toe te willen brengen in het discours van Japan als oorlogsmisdadiger. De auteur gaat echter verder met de volgende passage: 'Ondanks een en ander hebben zich ook tal van bloedige incidenten afgespeeld. Talrijk was het aantal gevallen van plunderingen en executies.' Hiermee verdwijnt de meeste nuance in dit discours. In tegenstelling met *De Maasbode* en de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* is de toon van de berichtgeving in *De Telegraaf* overeenkomstig met die van de vorige periode.⁴⁷

De tot dusver behandelde kranten geven een beeld van Japan als agressor en oorlogsmisdadiger. Op *De Groene Amsterdammer* na veroordelen deze kranten de gruweldaden specifiek. *Het Volksdagblad* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* gaan een stap verder door de

⁴⁵ *De Maasbode* (dinsdag 21-12-1937, avondblad).

⁴⁶ *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* (dinsdag 21-12-1937).

⁴⁷ *De Telegraaf* (maandag 20-12-1937, avondblad).

oorlogsgruwelen te koppelen aan vermeend fascisme in Japan. *Het Volksdagblad* heeft in de editie van 18 december 1937 de kop geplaatst 'Bij de poort naar de rivier lagen de lijken op een hoge stapel' met daarbij de onderkop 'Wie zich op straat vertoonde, werd neergeschoten – Er werd geen kwartier gegeven.' Met deze beschrijvingen zet de schrijver Japan neer als oorlogsmisdadiger. Vervolgens wordt er een nieuw discours gepresenteerd, namelijk dat van Japan als fascistisch land. Dit wordt aangegeven in de intro met de tekst 'Boycot het fascistische beest!' Dit wordt versterkt door de zin 'Vreselijk is de weg, die het Japanse fascisme gaat, gruwelijk het lot der bevolking, die door de Japanse furie wordt overvallen.' Het artikel wordt afgesloten met de volgende passage: 'Dat is fascisme, dat is het losgelaten wilde beest, dat alles vernielt, verwoest en doodt, wat het op zijn bloedige weg van lijken en puinhopen tegenkomt. Straks zal het die weg vervolgen over Indië, over Europa'. In deze afsluitende passage wordt nogmaals geconstateerd dat Japan een fascistisch land is volgens de auteur. Ook opvallend is de bezorgdheid over Nederlands-Indië, waarmee het discours van Japan als dreiging voor Nederlands-Indië wordt gehanteerd. *Het Volksdagblad* veroordeelt Japan zwaarder en specifiekier dan in de vorige periode. Ook wordt Japan in dit artikel veelvuldig neergezet als oorlogsmisdadiger, iets wat *Het Volksdagblad* in de vorige periode niet heeft gedaan.⁴⁸

Ook de *Nieuwe Rotterdamse Courant* haalt hard uit naar de Japanse oorlogsmisdaden. In de editie van 18 december 1937 kopt de krant met: 'Het wreede optreden der Japanners.' In dit artikel worden de gruweldaden van de Japanners beschreven. De schrijver spreekt over 'een zuivering in de straten', 'Iedereen die zich buiten de deur vertoonde werd doodgeschoten', 'de zwervende soldaten werden onmiddellijk doodgeschoten' en 'een terreur volgde'. Met deze passages wordt Japan neergezet als agressor en oorlogsmisdadiger. Net als *Het Volksdagblad* hanteert de *Nieuwe Rotterdamse Courant* een discours van Japan als fascistisch land. Op 15 december 1937 heeft het de krant een artikel geplaatst over de geopolitieke situatie in Oost-Azië, met daarin de tussenkop: 'Japan drijft af in de richting van het fascisme.' In dit artikel wordt gesproken over een Japans pleidooi om de twee grote politieke partijen te ontbinden ten behoeve van de vorming van een totalitaire staat. De schrijver hanteert hiermee het discours van Japan als fascistisch land. Dit wordt versterkt in een artikel met de kop 'De drang naar het fascisme in Japan' in de editie van 19 december 1937. In dit artikel wordt dieper in gegaan op het artikel van 15 december, waarin het ontbinden van de Japanse massapartijen wordt besproken. De *Nieuwe Rotterdamse Courant* veroordeelt Japan in deze periode iets vaker en zwaarder, maar hanteert verder dezelfde discourses als in de vorige periode. Het grootste verschil tussen de twee periodes is de introductie van het discours van Japan als fascistisch land.⁴⁹

⁴⁸ *Het Volksdagblad* (zaterdag 18-12-1937); *Het Volksdagblad* (woensdag 15-12-1937).

⁴⁹ *Nieuwe Rotterdamse Courant* (zaterdag 18-12-1937); *Nieuwe Rotterdamse Courant* (woensdag 15-12-1937); *Nieuwe Rotterdamse Courant* (zondag 19-12-1937).

Niet alle kranten hebben in deze periode uitgebreid verslag gedaan van de gruweldaden in Nanjing. Het *Limburgsch Dagblad*, het *Nieuwsblad van het Noorden* en het *Friesch Dagblad* vallen in deze periode vooral op door de afwezigheid van berichtgeving over de Japanse gruweldaden richting de bevolking van Nanjing. Op 16 december 1937 heeft het *Limburgsch Dagblad* een artikel geplaatst met de kop 'Zeventig duizend Chineezers sneuvelden te Nanking.' Hierin is een lichte neiging richting het discours van Japan als agressor te ontdekken. Dit is echter gebaseerd op de slachtoffers onder de Chinese soldaten tijdens de gevechten om de stad Nanjing. Over de slachtoffers van de gruweldaden schreef de krant in deze periode niet, waardoor de beeldvorming hier niet door deze daden beïnvloed kan zijn. Op 28 december heeft het *Nieuwsblad van het Noorden* een overzicht gegeven van de oorlog in China. Er worden geen uitlatingen gedaan over de Japanse acties en de gebeurtenissen in Nanjing worden niet genoemd. Het *Friesch Dagblad* heeft in de editie van 31 december een artikel geplaatst met de kop 'De wereld in 1937.' In dit artikel, onder de tussenkop 'De oorlog in China', heeft het blad een korte samenvatting gegeven van de oorlog in China in 1937. Ook in dit artikel wordt slechts over de oorlog in het algemeen geschreven. De gruweldaden in Nanjing komen niet aan bod. De afwezigheid van berichtgeving over Nanjing en beeldvorming van Japan valt vooral op in het *Limburgsch Dagblad* en het *Friesch Dagblad*, aangezien beide kranten Japan in de vorige periode duidelijk neer hebben gezet als agressor en oorlogsmisdadiger. Het *Nieuwsblad van het Noorden* deed dit minder specifiek.⁵⁰

Volk en Vaderland heeft als enige krant in deze periode helemaal geen artikelen specifiek gewijd aan het Chinees-Japanse conflict. Wel wordt in de editie van 10 december 1937 in de katern 'Uit den praathof' een aantal keer naar Japan verwezen. Onder het kopje 'buitenlandsche zaken' wordt gesproken over 'het Japansche gevaar'. Het lijkt hier dat de schrijver Japan wel als een dreiging ziet, maar de Japanse daden in de Chinees-Japanse oorlog niet veroordeelt. Het discours van Japan als dreiging wordt voortgezet onder het kopje 'defensie'. In dit deel is de zin 'Terecht stelde d'Ansembourg hiertegenover, dat onze eerste plicht is om de verdediging van ons Imperium over zee te beschermen, vooral in verband met de steeds gevaarlijker dreiging van de zijde van Japan' te vinden. Hierin wordt duidelijk het discours van Japan als dreiging voor Nederlands-Indië gehanteerd. In de vorige periode werd in *Volk en Vaderland* wel gesproken over de Japanse agressie, maar werd er geen bezorgdheid voor Nederlands-Indië uitgedrukt.⁵¹

Het discours waarin Japan als agressor wordt neergezet en China als slachtoffer is in de meeste kranten in deze periode terug te vinden. *De Groene Amsterdammer*, *De Maasbode*, de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* en *De Telegraaf* geven uitgebreide beschrijvingen van de gruweldaden in Nanjing en zetten Japan specifiek neer als oorlogsmisdadiger. Het *Volksdagblad* en de

⁵⁰ *Limburgsch Dagblad* (donderdag 16-12-1937); *Nieuwsblad van het Noorden* (dinsdag 28-12-1937); *Friesch Dagblad* (vrijdag 31-12-1937).

⁵¹ *Volk en Vaderland* (vrijdag 10-12-1937).

Nieuwe Rotterdamse Courant doen dit ook en schilderen Japan tevens af als fascistisch land. Dit discours was in de vorige periode afwezig en is de meest opvallende verandering, aangezien dit het enige nieuwe discours is. Het *Limburgsch Dagblad*, het *Nieuwsblad van het Noorden* en het *Friesch Dagblad* hebben in deze periode geen specifieke artikelen gewijd aan de gebeurtenissen in Nanjing. In deze periode wordt Japan iets vaker en specifieker neergezet als dreiging voor Nederlands-Indië dan in de vorige periode.

3, De nasleep

Begin januari 1938 waren de meeste Japanse troepen uit Nanjing vertrokken richting Shanghai. Met een snelle inname van Shanghai had de Japanse legerleiding de hoop het conflict te kunnen beëindigen, voordat er aan een eventueel Russisch front gevochten moest worden. Het vertrek van de meeste Japanse soldaten uit Nanjing betekende echter niet dat de ellende voorbij was. Ook in januari en februari 1938 kwamen berichten naar buiten over Japanse gruweldaden in Nanjing.

Het grootste verschil in discours tussen periode één en twee is de graad waarin Japan veroordeeld werd of als agressor werd aangewezen. Periode drie kent echter een andere toon qua berichtgeving. *De Maasbode*, *De Telegraaf* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* hanteren een overwegend neutraal discours. Met neutraal wordt in dit onderzoek niet bedoeld dat de desbetreffende kranten geen oordelen geven, maar dat de kranten niet specifiek een kant kiezen in het conflict of specifiek één van beide partijen als agressor aanwijzen. In de avondeditie van *De Maasbode* van 12 januari 1938 is een artikel geplaatst met de titel 'Buitenlandsche kroniek, een half jaar oorlog.' In dit artikel wordt een korte uiteenzetting gegeven van het Chinees-Japanse conflict. De schrijver hanteert een overwegend neutraal discours. Dit is af te luiden uit de volgende passage: 'Er wordt van twee kanten met vuur gespeeld, en dan is het bezwaarlijk na te gaan wiens vonkje een brandje heeft verwekt, tot een oorlog.' In de rest van dit artikel speculeert de schrijver over de oorzaak van het uitbreken van de oorlog. Hij stelt dat de oorlog vooral een aaneenschakeling is van incidenten en dat het vooral vreemd is dat China de pogingen van Japan tot vredesonderhandelingen niet heeft geaccepteerd. De discoursen van Japan als agressor en Japan als oorlogsmisdadiger komen in dit artikel niet naar voren. Dit is opvallend, aangezien dit de dominanten discoursen waren in de *Maasbode* in de afgelopen twee periodes.⁵²

Ook *De Telegraaf* stelt zich overwegend neutraal op. Op 28 januari heeft ze een artikel geplaatst met de kop: 'Dag van incidenten te Shanghai.' In dit artikel geeft de auteur een aantal voorbeelden van daden van Japanse veroveraars en Chinese verzetsstrijders in Shanghai. Hieruit komt vooral een neutraal discours naar voren. De intro begint met de zin: 'De dag van heden was te Sjanghai gekenmerkt door incidenten, die zoowel door Chineezzen als Japanners werden verwekt en zoowel voortvloeiden uit officieele besluiten als uit eigenmachtige handelingen.' De schrijver geeft duidelijk aan dat zowel China als Japan zich hier heeft misdragen en stelt tevens dat zowel de troepen op de grond als de bevelhebbers schuld hebben. Het neutrale discours versterkt hij verder met passages als: 'de talrijke gevallen van wangedrag van Japansche soldaten en burgers' en 'Ook de terroristen, vermoedelijk allen Chineezzen, hebben zich vandaag doen gelden', waarin beide kanten als agressor worden neergezet. Net als in *De Maasbode* zijn de discoursen van Japan als agressor en Japan als

⁵² *De Maasbode* (woensdag 12-01-1938, avondblad).

oorlogsmisdadiger in *De Telegraaf* in deze periode verdwenen.⁵³

Naast *De Maasbode* en *De Telegraaf* hanteert ook de *Nieuwe Rotterdamse Courant* een overwegend neutraal discours. Op 21 februari heeft de krant een artikel geplaatst met de kop 'Het conflict in China.' In dit artikel wordt een beschrijving gegeven van de situatie in Shanghai. De auteur stelt dat de incidenten in de stad een gevaar zijn voor de aanwezige Westerse mogendheden. De schrijver spreekt over 'twee groepen jeugdige Aziaten, die tot alle daden van geweld in staat zijn'. Hierover zegt hij het volgende: 'De eene groep bestaat uit Japanners, de andere uit Chineezers en beide koesteren de vurige wensch om, zij het ook uit tegenovergestelde overwegingen, Engeland en Amerika in het conflict te betrekken.' De schrijver verwijst hier naar het jeugdige Japanse leger en de jonge Chinese verzetsstrijders. Met deze passages stelt de auteur dat beide partijen in het conflict een dreiging zijn voor het Westen. Zowel China als Japan worden in dit artikel als agressor aangewezen. Japan vanwege de aanval op Shanghai en China vanwege de terroristische daden van het verzet.⁵⁴

Niet alle kranten hanteren in deze periode een neutraal discours. Het *Nieuwsblad van het Noorden* en het *Friesch Dagblad* zien in deze periode Japan als agressor in het conflict in. Het *Nieuwsblad van het Noorden* heeft in deze periode geen specifieke artikelen geschreven over Nanjing. Wel heeft de krant in buitenlandrubrieken korte beschrijvingen gegeven van de gebeurtenissen in Nanjing. In de editie van 17 februari staat de tussenkop: 'Het optreden van de Japansche soldaten in China', met de onderkop: '40 procent van Nanking verwoest'. In dit artikel wordt gesteld dat het Japanse leger veertig procent van de stad in brand heeft gestoken en plunderingen heeft uitgevoerd. Japan wordt hier als agressor neergezet, maar niet specifiek als oorlogsmisdadiger. In de uitgave van 22 februari staat de tussenkop: 'De Toestand in Nanking' met de onderkop: 'Verwoesting en honger.' In dit artikel wordt gesteld dat Japan grote delen van Nanjing verwoest heeft en de aanvoer van voedsel voor de bevolking probeerde te belemmeren. Japan wordt hier enigszins neergezet als oorlogsmisdadiger, maar slechts in lichte mate. Ook in de voorgaande periode liet het *Nieuwsblad van het Noorden* zich niet expliciet uit over Japan. Wel worden de gruweldaden meer belicht. Dit is opvallend aangezien de krant in de vorige periode vrijwel geen verslag heeft gedaan van de oorlog.⁵⁵

Ook het *Friesch Dagblad* ziet Japan in deze periode als agressor in het conflict. Net als het *Nieuwsblad van het Noorden* heeft het *Friesch Dagblad* in deze periode geen specifieke artikelen aan Nanjing gewijd, maar zijn er wel hier en daar korte beschrijvingen gegeven van de gebeurtenissen in Nanjing, als onderdeel van een buitenlandrubriek. In de editie van 24 januari heeft de krant de tussenkop 'De verwoestingen in Nanking' geplaatst. In dit stuk stelt de schrijver dat Nanking en haar omgeving nog steeds een beeld van verschrikking geven als resultaat van de Japanse verwoestingen.

⁵³ *De Telegraaf* (vrijdag 28-01-1938).

⁵⁴ *Nieuwe Rotterdamse Courant* (maandag 21-02-1938).

⁵⁵ *Nieuwsblad van het Noorden* (donderdag 17-02-1938).

Hiermee wordt de Japanse agressie benadrukt. In de uitgave van 15 februari wordt onder de tussenkop 'Hongersnood dreigt te Nanking' gesteld dat 'de Japanse autoriteiten nog steeds geen levensmiddelen in de stad binnenlaten'. Net als de vergelijkbare berichtgeving in het *Nieuwsblad van het Noorden* wordt Japan neergezet als oorlogsmisdadiger, maar slechts in lichte mate. Ook het *Friesch Dagblad* heeft in deze periode wel bericht gedaan van de oorlog in China, waar ze dat in de vorige periode vrijwel achterwege liet.⁵⁶

Waar het *Nieuwsblad van het Noorden* en het *Friesch Dagblad* Japan niet specifiek als oorlogsmisdadiger neer hebben gezet, deden *De Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* en het *Limburgsch Dagblad* dit wel. In de editie van 31 januari 1938 heeft de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* een artikel geplaatst met de kop: 'Gruweldaden van Japansche soldateska.' Met daaronder de onderkop: 'Beestachtige moorden op vrouwen en kinderen. Protesten werden door de overheid volkomen genegeerd.' Met woorden als 'gruweldaden' en 'beestachtig' wordt Japan duidelijk neergezet als oorlogsmisdadiger. Het discours van Japan als oorlogsmisdadiger wordt voortgezet in de inleiding. Passages als: 'weerzinwekkende terreur', 'gruweldaden door Japansche soldaten', 'beestachtige moordpartijen op weerloze mannen, vrouwen en kinderen' en 'wreede terechtstellingen, roof en plundering' versterken het beeld van Japan als oorlogsmisdadiger. In dit artikel wordt een aantal ooggetuigen verslagen gegeven uit de Engelse pers. Japan wordt specifiek veroordeeld als oorlogsmisdadiger en China wordt duidelijk een slachtofferrol toebedeeld. *De Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* is hiermee een van de weinige kranten die in alle drie de periodes dezelfde discourses heeft aangehouden.

Ook *Het Limburgsch Dagblad* ziet Japan als oorlogsmisdadiger in deze periode. Op 3 februari heeft het *Limburgsch Dagblad* een artikel geplaatst met de kop: 'Waar Japansche soldaten zijn is niemand veilig.' De onderkop luidt: '800 Chineezers in een vijver gedreven en met mitrailleurvuur afgemaakt. Kinderen door bajonetsteken gedood.' Het gebruiken van specifieke voorbeelden in plaats van termen als 'terreur' versterkt het beeld van Japan als oorlogsmisdadiger. In dit artikel worden, net als in het artikel van de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, gebruik gemaakt van ooggetuigenverslagen uit de Engelse pers.⁵⁷

Waar de vorige twee kranten Japan 'slechts' als agressor en oorlogsmisdadiger aanwijzen, gaat *Het Volksdagblad* nog een stap verder, door ook in deze periode de Japanse agressie te koppelen aan fascisme. De krant heeft op 31 januari een artikel geplaatst met de kop: 'Hoe het verdierlijkt fascisme in China woedt', met de onderkop: 'Aanrandingen, moorden, roof en plundering'. Hieruit valt op te maken dat de auteur Japan in dit artikel gaat neerzetten als fascistisch land en als oorlogsmisdadiger.

⁵⁶ *Friesch Dagblad* (maandag 24-01-1938); *Friesch Dagblad* (dinsdag 15-02-1938).

⁵⁷ *Limburgsch Dagblad* (donderdag 03-02-1938).

In de intro staan de passages: 'de ontzettende gruwelen, die de Duitse en Italiaanse vliegers in Barcelona aanrichtten, worden geëvenaard en zelfs overtroffen door de berichten uit Nanking' en 'Woorden om dit beestachtig woeden van het fascisme te beschrijven, ontbreken.' Met formuleringen als 'gruwelen' en 'beestachtig woeden' worden de oorlogsmisdaden beschreven. Met 'beestachtig' kan zelfs een soort onmenselijkheid bedoeld worden. Dit lijkt meer tegen het fascisme in het algemeen bedoeld dan Japan specifiek. In de volgende passages wordt dit namelijk specifiek aan het fascisme gekoppeld. De schrijver stelt dat de Japanse gruwelen die van Duitsland en Italië overtreffen, om aan te geven hoe verschrikkelijk de Japanse daden in Nanjing waren en het discours van Japan als oorlogsmisdadiger te versterken. Om dit discours en het discours van Japan als fascistisch land verder te versterken geeft de schrijver in de rest van dit artikel een opsomming en beschrijvingen van de Japanse daden in Nanjing. De schrijver koppelt de gruweldaden immers aan het fascisme. Net als de schrijvers van *De Telegraaf*, het *Limburgsch Dagblad* en het *Friesch Dagblad* geeft de schrijver van dit artikel specifieke voorbeelden om het discours van Japan als oorlogsmisdadiger te versterken. Er wordt bijvoorbeeld niet slechts gesproken over 'moord' maar over bajonetsteken in de buik van een klein jongetje. Hieruit valt op te maken dat de auteur Japan als extreme oorlogsmisdadiger ziet. In dit artikel zijn dezelfde discourses als in het vorige artikel van het *Volksdagblad* gehanteerd.⁵⁸

Net als in periode één is *Volk en Vaderland* ook in periode drie vooral de uitzondering ten opzichte van de andere kranten. Ze is de enige krant die Japan meer als slachtoffer dan als agressor aanwijst. In de editie van 25 februari heeft *Volk en Vaderland* een artikel geplaatst met de titel 'De oorlog Japan-China en de verhouding Nederland-Engeland.' In de intro staat de volgende zin: 'Het geweld der Westersche mogendheden dwong Japan zich open te stellen voor het Westersche kapitalisme. De Japanners begrepen, dat zij tegen dit geweld niet waren opgewassen; zij gaven toe, maar sindsdien toonde dit energieke volk zich een vlijtig leerling.' Hieronder staat de tussenkop: 'Wat het blanke ras Japan leerde.' De schrijver geeft hier een beeld van Japan als ondergeschikt aan het Westen en bedeed het land bijna een soort slachtofferrol toe, door te stellen dat het Westen geweld heeft gebruikt. Dit is relevant, aangezien in de rest van dit artikel de auteur stelt dat de Japanse oorlog in China vooral een product is van de Westerse overheersing in Azië. Dit komt naar voren in bijvoorbeeld de volgende zin: 'Men kan het toch aan Japan waarlijk niet kwalijk nemen, dat het zijn energie gebruikt om zijn volk ruimte en bestaanszekerheid te geven'. In deze zin worden de discourses van Japan als agressor en Japan als oorlogsmisdadiger niet expliciet tegengesproken, maar wordt er wel begrip voor de Japanse daden uitgedrukt. In de rest van dit artikel wordt het vermeende tekortschieten van de Europese machten in Azië behandeld. Japan wordt afgeschilderd als een dreiging voor de Westerse belangen in Azië. Dit komt naar voren in bijvoorbeeld de zin: 'Onze defensieve taak

⁵⁸ *Volksdagblad* (maandag 31-01-1938).

ligt vooreerst in ons Indië.' Hiermee drukt de schrijver ook expliciet uit dat hij Japan ziet als dreiging voor Nederlands-Indië.⁵⁹

De Groene Amsterdammer heeft in deze periode geen artikelen geplaatst over Japan of de Chinees-Japanse oorlog. Dit is niet bijzonder opvallend, aangezien het opinieblad in de eerste periode slechts een vertaling uit *The Economist* had geplaatst en alleen in de tweede periode een uitgebreid artikel over de oorlog heeft geschreven.

In de vorige periodes wezen vrijwel alle kranten Japan als agressor aan. Hiernaast werd Japan ook vaak als oorlogsmisdadiger neergezet. In deze periode is meer variatie aan discoursen aanwezig dan in de vorige periodes. *De Maasbode*, *De Telegraaf* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* hanteren een neutraal discours. Dit is opvallend aangezien deze kranten tot dusver Japan veroordeelden als zowel agressor en oorlogsmisdadiger. Vooral in het geval van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* valt dit op, aangezien de krant in periode twee Japan nog aanwees als fascistische staat. Neutraliteit en fascisme hoeven elkaar niet uit te sluiten, maar in de vorige periode koppelde de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* fascisme aan agressief beleid en oorlogsmisdaad. Het *Friesch Dagblad* en het *Nieuwsblad van het Noorden* zien Japan in deze periode als agressor in het conflict. De oorlogsmisdaden worden niet of nauwelijks benoemd. Opvallend is dat beide kranten in de vorige periode vrijwel geen melding maakten van het conflict, terwijl dat in deze periode wel weer wordt gedaan. Niet in alle kranten is de toon veranderd. De *Provinciale Nijmeegsche en Geldersche Courant* en het *Limburgsche Dagblad* zien Japan nog steeds als agressor en oorlogsmisdadiger, ook al kwam dit in het *Limburgsche Dagblad* in periode twee minder naar voren. Het *Volksdagblad* ziet Japan nog steeds als oorlogsmisdadiger en fascistisch land. Japan wordt hier duidelijk aangewezen als agressor. *Volk en Vaderland* ziet Japan meer als slachtoffer dan als agressor. Dit is vergelijkbaar met het discours in dit blad in periode één. *De Groene Amsterdammer* heeft geen melding gemaakt van Japan in deze periode, waar het dat in vorige periodes nog wel in lichte mate deed.

⁵⁹ *Volk en Vaderland* (vrijdag 25-02-1938).

Conclusie

Dit onderzoek ging van start met de vraag of de gruweldaden in Nanjing een rol hebben gespeeld in de Nederlandse beeldvorming van Japan, een land waar Nederland een lange gezamenlijke geschiedenis mee heeft. De hoofdvraag werd als volgt gesteld: *‘Welke rol speelden de gruweldaden in Nanjing in de beeldvorming over Japan in de Nederlandse pers eind 1937 en begin 1938?’* Na de beeldvorming te hebben onderzocht voor-, tijdens- en na de gebeurtenissen in Nanjing, kan worden gesteld dat de gebeurtenissen een wisselende, maar bescheiden rol speelden in de beeldvorming. De voornaamste reden hiervoor is de overwegend negatieve berichtgeving die in periode één aanwezig is. Aan de hand van de bombardementen op Nanjing en Kanton werd Japan in de meeste kranten al afgeschilderd als agressor en oorlogsmisdadiger, waardoor er weinig ruimte overbleef voor nieuwe discoursen en een nog negatievere beeldvorming. De invloed die de gruweldaden in Nanjing hadden kon niet heel groot geweest zijn, tenzij er vanuit zou worden gegaan dat ze de beeldvorming op positieve wijze zou beïnvloeden, wat bijzonder onwaarschijnlijk is.

De voornaamste waarneembare verschillen zijn de introductie van het discours van Japan als fascistische staat en een toename in het discours van Japan als oorlogsmisdadiger in periode twee. Van de introductie van het discours van Japan als fascistische staat valt echter niet met zekerheid vast te stellen dat het een resultaat is van de gebeurtenissen in Nanjing. In periode twee en periode drie is dit discours slechts in beperkte mate aanwezig en vooral in dezelfde kleine groep kranten. Ook is de eerste periode te kort om met zekerheid te kunnen zeggen dat dit discours voorafgaand aan deze periode nooit aanwezig was. Desondanks is dit discours in zowel periode twee en drie aanwezig, waar het dat in periode één niet was, wat kan betekenen dat het een product is van de gebeurtenissen in Nanjing.

De hogere frequentie van het discours van Japan als oorlogsmisdadiger in periode twee is waarschijnlijk een resultaat van de gebeurtenissen in Nanjing. Hierdoor is het bijzonder opvallend dat dit discours in periode drie in een groot deel van de kranten is verdwenen of afgezwakt. De beeldvorming in de derde periode lijkt niet negatiever dan in de eerste. Sterker nog, veel kranten geven een veel neutraler beeld. Gezien de overwegend negatieve beeldvorming in periode één en twee is het verwonderlijk dat de beeldvorming een veel neutralere toon heeft gekregen in periode drie. Met de kennis over wat in Nanjing gebeurd is en de constante slachtofferrol die China toebedeeld kreeg in periode één en twee, had het goed mogelijk kunnen zijn dat de kranten in periode drie ook bijna unaniem de kant van China zouden kiezen, iets wat niet het geval is. China wordt weliswaar niet als agressor aangewezen, maar meer kranten hanteren in deze periode een neutraal discours dan in de voorgaande twee periodes. Het verschil in discoursen tussen kranten is in periode drie in het algemeen aanzienlijk groter dan in periode één en twee. Over de oorzaak hiervan kan op dit moment slechts

gespeculeerd worden. Wel zou het een interessant onderwerp kunnen zijn voor nieuw onderzoek, waarin wordt ingegaan op de achtergronden van de verschillende kranten, op vergelijkbare wijze met het onderzoek dat Frank van Vree heeft gedaan in *De Nederlandse pers en Duitsland 1930-1939. Een studie over de vorming van de publieke opinie*.

Wat ook een goede insteek voor nieuw onderzoek zou kunnen zijn, is de beeldvorming van Japan in Nederland in eerdere jaren of periodes. Als de beeldvorming in periode één al overwegend negatief was, valt het te verwachten dat het beeld hiervoor ook weinig positief was. Als men een overwegend positief beeld van Japan had, is het onwaarschijnlijk dat dit aan de hand van bombardementen meteen zo zwaar omsloeg. Het zou kunnen worden onderzocht of er een eerder punt is waar de beeldvorming een overwegend negatieve toon aanneemt. Hiernaast zou onderzocht kunnen worden hoe het nieuws over Nanjing de beeldvorming in de Indische kranten beïnvloedde. Het discours van Japan als dreiging voor Nederlands-Indië lijkt maar beperkt aanwezig. Het valt te verwachten dat dit in Nederlands-Indië vaker aan bod komt. In het werk *De 'kwestie Nederlands-Indië'. Nederlands-Japanse betrekkingen, 1900-1942* van Gotou Ken'ichi komt naar voren dat Indische schrijvers overwegend positief over Japan schreven. Onderzoek naar of dit na de gebeurtenissen in Nanjing ook nog het geval is, zou interessante resultaten kunnen opleveren.

Bibliografie

Primaire bronnen

Friesch Dagblad.

Donderdag 23-09-1937.

Vrijdag 31-12-1937.

Maandag 24-01-1938.

Dinsdag 15-02-1938.

De Groene Amsterdammer.

Zaterdag 02-10-1937.

Zaterdag 25-12-1937.

Limburgsch Dagblad.

Dinsdag 28-09-1937.

Donderdag 16-12-1937.

Donderdag 03-02-1938.

De Maasbode.

Woensdag 22-09-1937, avondblad.

Dinsdag 21-12-1937, avondblad.

Woensdag 12-01-1938, avondblad.

Nieuwe Rotterdamsche Courant.

Woensdag 22-09-1937.

Donderdag 23-09-1937.

Zaterdag 18-12-1937.

Woensdag 15-12-1937.

Zondag 19-12-1937.

Maandag 21-02-1938.

Nieuwsblad van het Noorden.

Woensdag 22-09-1937.

Donderdag 30-09-1937.

Dinsdag 28-12-1937.

Donderdag 17-02-1938.

Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant.

Woensdag 22-09-1937.

Dinsdag 21-12-1937.

Maandag 31-01-1938.

De Telegraaf.

Woensdag 22-09-1937, avondblad.

Donderdag 23-09-1937, avondblad.

Maandag 20-12-1937, avondblad.

Vrijdag 28-01-1938, avondblad.

Volk en Vaderland.

Vrijdag 15-10-1937.

Vrijdag 10-12-1937.

Vrijdag 25-02-1938.

Het Volksdagblad.

Woensdag 06-10-1937.

Zaterdag 18-12-1937.

Woensdag 15-12-1937.

Maandag 31-01-1938.

Secundaire literatuur:

D. Askew, 'Westerners in Occupied Nanking: December 1937 to February 1938' in: B. Tadashi Wakabayashi, *The Nanking atrocity, 1937-1938. Complicating the picture* (3^e druk; New York 2017) 227-247.

D. Askew, 'The International Committee for the Nanking Safety Zone: An Introduction', *Sino-Japanese Studies* (2002) 3-22.

T. Buchanan, 'Shanghai-Madrid Axis'? Comparing British Responses to the Conflicts in Spain and China, 1936-39, *Contemporary European History* 21:4 (2012) 533-552.

I. Chang, *The rape of Nanking. The forgotten holocaust of World War II* (New York 1991).

A. Clegg, *Aid China. 1937-1949 A memoir of a forgotten campaign* (Beijing 1989).

N.R. Clifford, 'Britain, America, and the Far East, 1937-1940: A Failure in Cooperation', *Journal of British Studies* 3:1 (1963) 137-154.

P.M. Coble, 'Writing about Atrocity: Wartime Accounts and their Contemporary Uses', *Modern Asian Studies, China in World War II, 1937-1945: Experience, Memory, and Legacy* 45:2 (2011) 379-398.

P.M. Coble, 'The Legacy of China's Wartime Reporting, 1937–1945: Can the Past Serve the Present?', *Modern China* 36:4 (2010) 435-460.

P.M. Coble, 'Chiang Kai-shek and the Anti-Japanese Movement in China: Zou Tao-fen and the National Salvation Association, 1931-1937', *Journal of Asian Studies* 44:2 (1985) 293.

L.M. Cullen, *A history of Japan, 1582-1941. Internal and external worlds* (Cambridge 2003).

J.A. Fogel, 'Book review. The Rape of Nanking: The Forgotten Holocaust of World War II by Iris Chang', *The Journal of Asian Studies* 57:3 (1998) 818-820.

D. Hellema, *Nederland in de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland* (6e druk; Houten 2016).

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel II a, Nederlands-Indië I, eerste helft* (Leiden 1984).

G. Ken'ichi, 'De 'kwestie Nederlands-Indië'. Nederlands-Japanse betrekkingen, 1900-1942' in: Leonard Blussé, Willem Rummelink en Ivo Smits eds., *Bewogen Betrekkingen: 400 jaar Nederland-Japan* (Leiden 2000) 195-208. L.M. Cullen, *A history of Japan, 1582-1941. Internal and external worlds* (Cambridge 2003).

R. Raben, 'De oorlogskwestie. Geschiedenis en beeld van de Japanse bezetting van Indonesië' in: Leonard Blussé, Willem Rummelink en Ivo Smits eds., *Bewogen Betrekkingen: 400 jaar Nederland-Japan* (Leiden 2000) 211-222.

M. Schneider en J Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978* (4e druk; Baarn 1978).

F. van Vree, *De Nederlandse pers en Duitsland 1930-1939. Een studie over de vorming van de publieke opinie* (Groningen 1989).

H. Wijffjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004).

W. W. Willoughby, *The Sino-Japanese controversy and The League of Nations* (New York 1968).

T. Yoshida, 'Wartime accounts of the Nanking atrocity' in: B. Tadashi Wakabayashi, *The Nanking atrocity, 1937-1938. Complicating the picture* (3^e druk; New York 2017) 248-266.

T. Yoshida, *The making of the 'rape of Nanking'. History and memory in Japan, China, and the United States* (Oxford 2006).

Websites

Asia Pacific University, <http://www.apu.ac.jp/~askew>.

Western Michigan University, <https://wmich.edu/history/directory/yoshida>.

Researchgate, https://www.researchgate.net/profile/Nicholas_Clifford3.

University of Oxford, <https://www.history.ox.ac.uk/people/professor-tom-buchanan>.

University of Melbourne, <https://www.findanexpert.unimelb.edu.au/display/person16419>.

NIOD instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies, <https://www.niod.nl/nl/het-koninkrijk-der-nederlanden-de-tweede-wereldoorlog>.

Universiteit van Utrecht, <https://www.uu.nl/medewerkers/RRaben>.

Rijksuniversiteit Groningen, <https://www.rug.nl/staff/h.b.m.wijfjes>.

Universiteit van Amsterdam, <http://www.uva.nl/profiel/v/r/f.p.i.m.vanvree/f.p.i.m.vanvree.html>.